

Отримано: 14 вересня 2017 р.

Прорецензовано: 25 вересня 2017 р.

Прийнято до друку: 29 вересня 2017 р.

e-mail: makarets_iuliia@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2017-68-37-44

Макарець Ю. С. Мовний вимір національної безпеки України / Ю. С. Макарець // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Острогор : Вид-во НаУОА, 2017. – Вип. 68. – С. 37–44.

УДК 324:81'272

Макарець Юлія Сергіївна,кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова**МОВНИЙ ВИМІР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

У статті розглянуто взаємозв'язок мовної ситуації України та проблем її національної безпеки. На основі вивчення, з одного боку, досвіду держав, які зазнавали тривалої асимілятивної політики від колишнього колонізатора, а з іншого – таких, які законодавчо закріпили кілька офіційних мов, проаналізовано деякі стереотипи українського суспільства щодо можливих шляхів урегулювання мовної ситуації України.

Ключові слова: мовна політика, мовний конфлікт, національна безпека.

Макарець Юлія Сергеевна,кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка,
Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова**ЯЗЫКОВОЕ ИЗМЕРЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ**

В статье рассмотрена взаимосвязь языковой ситуации Украины и проблем ее национальной безопасности. На основе изучения, с одной стороны, опыта государств, которые подвергались длительной ассимилятивной политике колонизатора, а с другой – тех, которые законодательно закрепили несколько официальных языков, проанализированы некоторые стереотипы украинского общества относительно возможных путей урегулирования языковой ситуации Украины.

Ключевые слова: языковая политика, языковой конфликт, национальная безопасность.

Yulia Makarets,Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor at the Ukrainian Language Department,
National Pedagogical Dragomanov University**LINGUISTIC DIMENSION OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE**

The article deals with the interrelation of the linguistic situation in Ukraine and the problems of its national security. On the one hand, on the basis of experience of the states that were undergoing a long assimilative policy from their former colonizers, and on the other hand, those that legally established several official languages, some stereotypes of Ukrainian society about possible ways of resolving the linguistic situation in Ukraine are described and analyzed. In particular the question is whether official bilingualism or multilingualism can become a way of achieving a language balance in Ukraine or the current situation only will get worse.

Language situations in Ukraine and Belgium and Canada (countries to which domestic proponents of the idea of two official languages appeal most often) are compared and the ways of linguistic defending of national self-identity by the states which are recently independent are examined. It is emphasized that the lack of thought-out language policy by the Ukrainian government and the tendency to silence the problem which continues to threaten the integrity of the society and the security of the state leaves Ukraine within the cultural and informational field of Russian interests, and therefore the linguistic Ukrainian-Russian conflict is threatening to gain momentum.

Key words: language politics, language conflict, national security.

Одним з основних завдань, які покликана вирішувати держава, є гарантування безпеки особи й суспільства загалом і захист національних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз. Саме тому суспільство погоджується утримувати громіздкий державний апарат і брати участь у «політичних ритуалах», які мають легітимізувати певну владу: держава бере на себе обов'язок забезпечити одну з базових психологічних потреб його членів. Ідеться як про охорону здоров'я чи майна, так і про безпеку культурну й мовну, що потрібно для здорового розвитку особистості, реалізації її інтелектуального і творчого потенціалу, а отже, і поступу всього суспільства. Водночас існування держави можливе тільки за єдності її громадян, без чого рано чи пізно вона опиниться перед загрозою зникнення з політичної карти світу. «Парасолька» національної ідентичності – важливий чинник об'єднання, що забезпечує консолідованість суспільства, згуртованість у протистоянні небезпекам та у вирішенні внутрішніх проблем. Одним

зі стержнів каркасу такої «парасольки» є національна мова як ознака належності до кола «своїх» у суспільстві та водночас – як засіб самоідентифікації як «свого» в ньому та відмежування себе від «чужих».

Мовні конфлікти, що виникають у суспільстві, ніколи не бувають суто мовними. Ситуація навколо питання про можливість офіційної двомовності в Україні, яке активно експлуатували політики впродовж років незалежності, чи не найяскравіше ілюструє тезу, що боротьба за мову – символ боротьби за владу. Джошуа Фішман, американський соціолог і лінгвіст, зауважує: якщо поглянути на мовний конфлікт уважніше, «під поверхню, пов'язану з мовою риторики, зазвичай виявляємо соціальні тріщини... У такому разі мова, будучи такою символічною для культурно-групової належності загалом, може бути легко та помилково звинувачена як причина розбрату в суспільстві» [17, с. 82]. Тож не дивно, що розпалене протистояння «російськомовного» Сходу й «україномовного» Заходу України багато хто по-верхово сприймав саме в мовному вимірі.

Оскільки мовні конфлікти стають тільки одним із симптомів глибоких тектонічних розривів у суспільстві, їхнє вирішення лежить далеко поза межами власне лінгвістики чи й навіть культурної або освітянської сфери. Їхнє ж адекватне врегулювання – умова збереження єдності нації, усунення сепаратистських настроїв, а отже, гарантування національної безпеки.

Найскладнішим «мовне» питання завжди залишатиметься для молодих держав, які до проголошення незалежності зазнавали сильної політики асиміляції. Вони ще тривалий час відчують вплив магнітного поля держави-колонізатора, що сповільнює їхній економічний, політичний і культурний поступ. Зазнають впливу й мовні відносини між носіями національних мовних кодів колишньої колонії та колонізатора здебільшого в напрямі посилення протистояння, що даватиме змогу послабити молоду державу. Залежно від політичної волі держав, що здобули незалежність, в одних випадках унаслідок може розвинути мовний конфлікт, в інших мовний поділ хоч і існуватиме, потроху втрачаючи чіткі обриси (бо позбутися його протягом місяця, року чи навіть десятиліття неможливо), але не стане причиною соціального розколу. І все – завдяки усвідомленому прагненню об'єднати й об'єднатися навколо певної національної ідеї, невід'ємною частиною якої завжди стає державна мова.

Мета пропонованої статті – проаналізувати роль способу вирішення «мовного питання» в гарантуванні національної безпеки держав і з'ясувати, чи може офіційна дво- чи багатомовність стати способом досягнення мовної рівноваги в Україні.

Як форма самоорганізації, самовизначення і самовираження певної нації саме національна держава виявила найбільшу стійкість. Історичні потуги створення наднаціональних політичних формувань, якими були Радянський Союз, Югославія, Чехословаччина, довели свою нежиттєздатність. Тільки єдність людей на основі спільних для всіх системи цінностей, мови, культури та звичаїв може виявитися достатньо міцною з одного боку – для захисту від зовнішніх загроз, з іншого – для спільного неконфліктного проживання на певній території, тобто утворити суверенну державу. Тому кожна молода держава починає існування з того, що чітко окреслює свої кордони, як територіальні, так і культурні, інформаційні й мовні.

Про мову як важливий чинник буття нації та її самовираження писали вже неодноразово і закордонні, і вітчизняні науковці, озвучували цю тезу політики, громадські й мистецькі діячі. Особливості мовної ситуації, що склалася в Україні, та чинники, що її зумовили, на наукових засадах проаналізовано в колективній монографії «Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації» (2006–2008). 2008 р. вийшла друком колективна монографія Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. Івана Кураса «Мовна ситуація в Україні: між конфліктом та консенсусом», у якій проаналізовано дані соціологічного дослідження мовної ситуації в українському суспільстві. Постійно працює над з'ясуванням сутності та можливих шляхів розв'язання мовних проблем України Лариса Масенко, яка присвятила цьому чимало наукових розвідок і публіцистичних праць: «Мова і політика» (1999), «Мова і суспільство: Постколоніальний вимір» (2004), «(У)мовна (У)країна» (2007), «Суржик: між мовою і язиком» (2011). Окремих аспектів мовного виміру існування нації та держави, а також мовної ситуації України торкаються у своїх монографіях Галина Євсєєва («Державна мовна політика та українська національна ідея», 2010), Олена Рудь («Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі», 2012), Ярослав Радевич-Винницький («Мова і нація: тези про місце і роль мови в національному відродженні України», 2003 та «Двомовність в Україні: теорія, історія, мововживання», 2011), Роман Лозинський («Мовна ситуація в Україні (суспільно-географічний погляд)», 2008), Орест Ткаченко («Українська мова: сьогодення й історична перспектива», 2014) та ін.

Мовним питанням переймаються не тільки представники філологічної галузі. Приміром, із-поміж юристів над аналізом політико-правового аспекту питання і пошуком виходу із українського мовного піке працює, наприклад, Світлана Савойська, авторка книг «Українська мова як державна: освіта, політика» (2009), «Мовно-політичний сепаратизм як фактор дестабілізації національної єдності українського суспільства в умовах пострадянської трансформації» (2011), «Мовно-комунікативна політика як специфічна область державної політики в поліетнічному соціумі: теоретико-історіологічний аналіз» (2013), «Мовна політика у сучасній Україні: деструктивні і конструктивні виміри» (2015). Дисертації з мовної політики України в галузях політології, права, державного управління виконали Ганна Панченко

(2011), Олена Сергєєва (2011), Юлія Череднюк (2011), Денис Грицяк (2012), Оксана Ялова (2012), Ольга Лопушанська (2013) та ін.

Та все ж українські реалії свідчать, що моделі регулювання мовних відносин, яка б дала змогу з часом вирівняти zdeформовану мовну ситуацію України, ще або не знайдено, або не стає політичної волі для її впровадження. Після років нав'язування суспільству думки про існування мовного розколу російськомовні громадяни сприйняли вороже спробу змінити мовне законодавство шляхом скасування закону «Про засади державної мовної політики України» у 2014 р., а тому легко було нав'язано ідею про цей крок уряду як причину розгортання військового конфлікту на Сході.

Після такої бурхливої суспільної реакції українські законотворці намагаються звести на мовній ситуації вежу мовчання, тавруючи мовне питання своїм «не на часі». Яскравим свідченням цієї політики є хоча б недостатнє висвітлення на загал такого важливого процесу, як розгляд конституційності чинного «мовного закону» в Конституційному Суді України, який розпочався восени 2016 р. Очевидно, що замовчування проблеми, яка й надалі загрожує цілісності суспільства та безпеці держави, залишаючи Україну в межах культурного й інформаційного поля Росії, – це не вихід і проблема тільки чекає моменту, аби набрати нових обертів.

Зберігати і підкреслювати власну самобутність, зокрема й мовну унікальність, природно для кожної нації, що реалізувала своє право на самовизначення й спромоглася утворити самостійну державу. Це потрібно зважаючи на те, що держава, до складу якої територія цієї спільноти входила раніше, завжди намагатиметься продовжувати просувати тут власні інтереси. Ставка на винятково політичний та економічний розвиток із відкладанням культурного, освітнього й мовного питань як надто дражливих і витратних, а тому неактуальних в економічно слабкій молодій країні, – запорука політичного програшу. Тільки політичними інтересами може бути об'єднана політична партія, тільки економічними – підприємство чи економічний союз, але аж ніяк не держава. Не даремно терміни «держава» і «нація» подекуди синонімі – тільки нація може створити державу і захистити її, мобілізувавшись перед загрозою. Основою для такого всезагального об'єднання ніколи не стане політичне переконання чи економічний інтерес як властиві певним групам населення (поняття «національного економічного інтересу» чи «національної політики» завжди лишатимуться надто абстрактними, аби набути особистісної цінності для пересічного громадянина). Такому об'єднанню в масштабах держави служитимуть передусім мова й культура.

Те, що молодій самостійній державі потрібно здійснювати рішучу й цілеспрямовану мовну політику, довели своїм прикладом чимало країн, як доведено вже й те, що відсутність такої політики навіть за умов існування нації в іпостасі нібито незалежної держави веде до подальшої її асиміляції колишнім колонізатором.

Національна мова – не тільки культурне надбання, а й одна із підвалин захисту державою свого права на існування. Приклад того – мовна політика Ізраїлю. Державна мова в Ізраїлі – іврит, або, як його все частіше називають, ізраїльська мова [17, с. 91–93]. У випадку івриту лінгвіст має справу майже з біблійною легендою про воскресіння Лазаря: коли Еліезер Бен-Єгуда, який чи не найбільше прислужився справі розвитку івриту, наприкінці XIX ст. приїхав у Палестину, іврит фактично був мертвою мовою. Відродженню його розмовного варіанту, яке розпочалося наприкінці XIX ст. і набуло обертів із середини XX ст. (коли була проголошена незалежність Ізраїлю), передували століття суто писемного існування. Зусиллями невеликої групи ентузіастів були створені навчальні посібники, укладені словники, розроблені навчальні програми й упроваджені в школах, відкриті періодичні видання мовою іврит. У цю справу було вкладено чимало сил і коштів, і помилкою було б уважати, що мовна політика уряду щойно проголошеної держави, яка тільки домогалася визнання й перебувала у стані перманентного конфлікту з Палестиною, не натикалася на опір із боку власних громадян, для яких ця мова тоді була чужою. Але відродження івриту мало під собою потужну ідеологічну базу: він став невід'ємним складником самобутньої ідеології сіонізму. Ізраїльтяни не збиралися мислити себе носіями цінностей, засвоєних під тиском чужих культур, чи продовжувачами способу мислення, нав'язаного їм під чужим пануванням, а отже, і носіями мови, яка не відображає їхньої унікальності. Це свідчило б про вторинність нації. Тож через систему продуманих культурно-просвітницьких і доволі жорстких політико-правових заходів уряд новоствореної держави зробив мову, якою вже давно перестали говорити і яка нібито перестала бути «рідною» для євреїв, мовою повсякденного спілкування багатомільйонної нації. І це – за півстоліття існування держави.

Етномовне розмаїття ландшафту, на якому постає нова держава, саме собою не стає причиною кризи мовного самовизначення нації, тобто обрання офіційної (чи державної) мови. Навпаки, державна мова в таких випадках стає чинником об'єднання різних етнічних груп, які населяють певну територію, у єдину націю. Однією із основних причин, які мали би спонукати Україну офіційно закріпити українсько-російську двомовність, називали її багатонаціональність і велику кількість росіян. Були навіть спроби законодавчо поглибити диференціацію всередині україномовного населення. За принципом «розділяй і владарюй» проросійські політики України намагалися подрібнити український мовний континуум, спонукати носіїв діалектів боротися за «свої» права, забуваючи про обстоювання позицій єдиної державної української мови. Про це свідчать подані свого часу до Верховної Ради України законопроекти:

«Проект Закону про внесення зміни до статі 7 Закону України «Про засади державної мовної політики» щодо доповнення переліку регіональних мов або мов меншин України *гуцульською мовою*» № 11112 від 28.08.2012 [12], «Проект Закону про внесення зміни до статті 7 Закону України «Про засади державної мовної політики» щодо доповнення переліку регіональних мов або мов меншин України *лемківською мовою*» № 11139 від 03.09.2012 [13], «Проект Закону про внесення доповнення до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» (щодо *русинської мови*)» № 7185 від 30.09.2010 [14]. Якщо питання про русинську мову справді подекуди стає предметом наукової дискусії, то загально визнано, що мова лемків і гуцулів – це говори південно-західного наріччя української мови.

Та сама собою мовна строкатість території не може стати на заваді успішному функціонуванню тільки однієї мови як державної. Яскравий приклад цього – Індонезія. Упродовж кількох століть країна зазнавала експансії Голландії. На її території існує багато етнічних мов (сьогодні їх нараховують близько 300), є відчутний мовний поділ між заходом і сходом країни. Молода політична еліта країни ще до проголошення незалежності зрозуміла, щоб об'єднати населення потрібна спільна мова. Для обслуговування економічних потреб функцію «лінгва франка» в Індонезії доволі довго виконувала малайська, тому саме її, а не мову колишнього колонізатора, голландську, обрали як державну. На другій індонезійській молодіжній конференції 1928 р. було проголошено: «Ми, сини й дочки Індонезії, затверджуємо мову єдності, індонезійську мову» [4, с. 147]. Звичайно, мовну ситуацію Індонезії також не назвеш простою, для багатьох її мешканців індонезійська мова друга, а не рідна, але питання про надання статусу офіційної іншій мові, наприклад, яванській, якою розмовляє чимало населення і поза островом Ява, не ставало предметом політичних маніпуляцій, як це маємо в Україні.

Для держав, які звільняються з-під панування колишнього колонізатора і які й надалі відчувають культурну й мовну загроженість, нормальною реакцією стає намагання мовного самозахисту, який набуває різних, подекуди дуже жорстких форм. 1910 р. Японія приєднала Корею, яка перебувала в складі імперії до 1945 р. Корейців посилено «японізували», офіційною мовою на всій території стала японська, а корейська не тільки перестала бути мовою публічного спілкування, а з часом була заборонена й для використання в громадських місцях. На початку 1940-х рр. місцеве населення навіть змусили відмовитися від традиційних імен і взяти імена і прізвища на кшталт японських. Після звільнення корейська інтелігенція виступила за якнайшвидше відновлення корейської мови в усіх сферах спілкування і вилучення з неї японізмів. Заходи були настільки жорсткими, що в Південній Кореї до кінця ХХ ст. було офіційно заборонено поширення продукції японської масової культури [17, с. 185]. Через агресивну політику асиміляції сильні антияпонські настрої панують у країні й досі, і це попри те, що Японія сприяла економічному розвитку регіону в період свого панування.

Подібні приклади не обов'язково шукати трохи не на іншому кінці континенту. На момент розпаду Австро-Угорщини територія Чехії була майже повністю германізована. Політика Йосифа II (1741–1790), спрямована на усунення чеської мови з ужитку (насамперед із освіти: було заборонено як викладати чеською, так і навчати нею) виявилася вдалою. Тож на момент проголошення Чехословацької Республіки 1918 р. чеською розмовляла незначна частина місцевого населення. Після початку національного відродження впродовж другої половини ХІХ ст. вона поступово ставала мовою літератури на науки, а з 1918 р. її почали використовувати у владному апараті, військовій справі, дипломатії та інших суспільних галузях. Але, звичайно ж, впливів німецької мови тут вдалося позбутися не одразу, а німецькомовне населення не надто радісно прийняло нововведення в мовній політиці. «Активне впровадження чеської мови призвело і до політичних ризиків... Чеський та німецький народи абсолютно відокремилися один від одного на основі мовної ідентифікації і ніколи вже не знайшли спільної мови...». Мовна політика Праги стала одним із важелів, які використала Німеччина для анексії Судетів [2]. Проте після всіх історичних випробувань сьогодні «мовного питання» в Чехія немає. Мілош Гронек, перший секретар посольства Чеської Республіки в Україні, зазначає: «Наше суспільство не потребує самостійного закону про державну мову, бо питання про її статус не є пріоритетним. Є кілька законодавчих норм, які визначають її становище – цього цілком досить» [1].

Тож єдина державна мова має важливе значення в об'єднанні громадян молоді незалежної держави та стає одним із інструментів захисту від можливих посягань на її національні інтереси. Звичайно ж, існують і ризики, пов'язані з її утвердженням, особливо у випадку, якщо в суспільстві довго культивувався ідея глибокого поділу за мовною ознакою. Однак коли офіційна мова не стає чинником національної безпеки, мовні відносини в країні перетворюються на чинник загрози цілісності держави.

Тривалий час загальними ознаками мовної ситуації України вважали поділ країни на російськомовний Схід та україномовний Захід, а також переважний (активний чи пасивний) українсько-російський білінгвізм населення [3]. Ця ідея настільки прижилася в суспільстві, що у ст. 7 законопроекту 2010 р. «Про мови в Україні» було зроблено спробу проголосити результат агресивної асимілятивної політики колишнього колонізатора культурним надбанням України. Зокрема йшлося про таке: «Українсько-російська двомовність, є важливим надбанням українського народу, потужним чинником консолідації багатонаціонального українського суспільства» [15]. Це «важливе надбання» Україна дістала за кілька сторіч у складі Російської імперії та мало не століття у складі Радянського Союзу. У підрадянські ж часи

зросійщення відбувалося особливо активно через зміну тактики асиміляції. Замість прямих заборон мовну систему деформували через заміну її елементів російськими або близькими до російських. Зміна ж етнічного співвідношення на користь росіян, безпосереднім наслідком чого стала чисельна російська національна меншина на території сучасної України, – підсумок політики масових заслань і геноциду українців та заселення їхніх територій росіянами.

Хоча Україна і проголосила незалежність, але вона ніколи не виходила з поля інтересів Росії. Ба більше, завжди лишалася в її інформаційному просторі, і значною мірою цьому сприяла мовна політика України. За чверть століття держава так і не спромоглася на мовне законодавство, яке би дало змогу захисти її мовний кордон і перетворити мову на чинник національної інтеграції й безпеки. Навпаки – чинний нині мовний закон спрямований на зближення з Росією і подальшу асиміляцію українських громадян. Тривалий час у незалежній Україні продовжував діяти закон «Про мови в УРСР», на зміну якому тільки 2012 р. прийшов нині чинний закон «Про засади державної мовної політики». «Офіційна двомовність», українсько-російська, на цей час стала картою, яку політики розігрували мало не перед кожними виборами. Нав'язувана теза про жорстке протистояння двох мовних регіонів, російськомовного Сходу й україномовного Заходу, дала змогу політичним силам сформувати «електорат під себе» й перетворити мовну диференціацію на ефективний інструмент політичних маніпуляцій і розпалювання внутрішніх конфліктів.

1999 року Конституційний Суд України здійснював провадження у справі «Про офіційне тлумачення положень ст. 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови)» [16]. Тоді був підтверджений наданий українській мові як державній правовий статус обов'язкового засобу спілкування в публічних сферах суспільного життя. Однак це рішення супроводжувалося й окремою думкою судді Олександра Мироненка, який назвав його неконституційним, таким, що порушує базові природні права громадян України, обмежуючи їх у використанні тієї мови, яку вони вважають для себе рідною. На його думку, законодавчо регламентувати обов'язкове використання української мови можна тільки в державній сфері. Решта, зокрема освіта, не підлягають регламентуванню [Там само]. Така окрема думка судді Конституційного Суду України особливо відзначалася настрої, що панували тоді серед людей, які належали до верхівки влади країни, адже історія давно довела: кожна ефективна асиміляційна політика починається зі сфери освіти.

Серед іншого О. Мартиненко, обгрунтовуючи свою позицію, покликався на досвід Канади і Бельгії, які законодавчо закріпили не одну, а кілька офіційних мов [Там само]. Теза про «ідеальну» канадську модель двомовності або бельгійську модель багатомовності часто зринала серед проросійських політиків України і була основним аргументом на користь проголошення в Україні двох державних мов – української та російської. При цьому докладних пояснень щодо того, як ці моделі працюють і чи вони взагалі працюють, ніхто не давав: аргумент був розрахований на часто властивий українцям пієтет щодо Заходу й західних ідей, який подекуди спирається не на раціональну оцінку, а на вкорінене за кілька століть почуття меншовартісності.

Питання про те, чи придатні для України бельгійська та канадська моделі регулювання мовних відносин, потребує значно глибшого аналізу, ніж просто твердження, що Бельгія і Канада – «це високорозвинені країни, які давно пройшли шлях становлення», і тому їхні суспільства достатньо зрілі, аби так «по-дорослому» поставитися до врегулювання мовної ситуації [1]. Що потрібно з'ясувати – то це чому насправді ці держави офіційно визнали одна двомовність, інша – багатомовність, і чи дозволило це усунути конфлікти на мовному ґрунті. Саме у відповідях на ці питання, а не в незрілості українського суспільства, криється причина непридатності подібних моделей для України.

Визнання кількох офіційних мов у Бельгії та Канаді зумовлене насамперед історичним етнічним поділом населення. На території цих держав від початку їхньої історії проживали представники різних народів з різною мовою і культурою: у Квебеку – французи, а в Бельгії – французи й голландці. Крім того, за своїм устроєм і Канада, і Бельгія – федеративні держави, адміністративні межі в них переважно відповідають мовним, на відміну від унітарної України, російськомовне населення якої до того ж розпорошене по всій території.

Хоча моделі вирішення мовного питання в Канаді й Бельгії часто ідеалізують, однак соціолінгвістичні розвідки доводять хибність такого погляду. Закріплення кількох офіційних мов не стало для них універсальним вирішенням мовних конфліктів, а реальна двомовність так і не сформувалася.

Сьогодні Бельгія розділена на три регіони: Фламандський, Валлонський і столичний Брюссельський і паралельно – на три мовні громади: фламандську (6 млн. населення), французьку (близько 3,3 млн.) й німецькомовну (близько 70 тис., які живуть у 9 комунах Валлонського регіону). Офіційна мова Фландрії – фламандська (голландська), Валлонії – французька, а Брюссель має двомовний фламандсько-французький статус (населення близько 1 млн.). Характеризуючи модель, яку обрала Бельгія для впорядкування неодномовного ареалу, О. Яковлева відзначає: «Специфіка організації бельгійського мовного простору полягає насамперед у тому, що лінгвістичні кордони тут, по-перше, жорсткі й непрозорі, а по-друге, значною мірою визначаються кордонами адміністративними та політичними й водночас здійснюють зворотний вплив на останні» [19]. Проте такі заходи не допомогли уникнути загострення «мовного пи-

танья». Яскраве свідчення того – політична криза 2010–2011 рр., коли мова стала одним із каменів спотикання. Вибори до парламенту 2010 р. виявили, що між французько- та фламандськомовним населенням існують глибокі соціальні та політичні розбіжності, які підживлювали деякі політики акцентуванням мовних проблем: фламандці вимагали скасувати мовні пільги для франкофонів, а валлонці були невдоволені обмеженням прав французькомовних на території Фландрії.

Мовні зони в Бельгії встановлені «Законом про мову» 1962–1963 рр. У кожному з регіонів влада та громада спілкуються мовою відповідного регіону, але існує складний механізм захисту прав мовних меншин. «Двомовність в цій країні зовсім не означає, що обома мовами можна користуватися де завгодно. В Брюсселі та околицях – так, в питаннях судочинства – так. Але занести у мерію фламандського містечка реєстраційні документи на французькій не можна – закон забороняє» [18].

Бельгія здобула незалежність від Нідерландів 1830 р. і проводила політику, орієнтовану на Францію. Єдиною державною мовою була французька, хоча переважало фламандське населення. Поступово розгорнулася боротьба за рівні права французької і фламандської, що призвела врешті до закріплення принципу двомовності і стала початком фламандського політичного національного руху. Тож мова тут – важливий складник самосвідомості фламандців і їхніх опонентів – валлонців. Між ними постійно точаться бурхливі суперечки щодо мовних пільг для франкофонів у Фландрії і фламандськомовних у Валлонії (наприклад, у сфері ЗМІ фламандський уряд виступив проти того, щоб франкомовна громада фінансувала місцеві франкомовні журнали, бо це порушить територіальний принцип. Були відімкнені деякі французькі телеканали в місцевих мережах кабельного телебачення тощо [7]).

Подібна мовна ситуація в Бельгії має і політичні наслідки: кандидатів до федерального парламенту й уряду обирають тільки в їхньому регіоні і тільки виборці від їхньої мовної спільноти, а не всі бельгійці, тож на федеральному рівні вони обстоюють політичні питання тільки своєї спільноти, а не діють на благо всіх бельгійців [Там само]. Як наслідок – Бельгія також переживає розкол у суспільстві.

Про мовну ситуацію у двомовній Канаді Є. Лакінський зазначає: «Франкомовні складають більшість населення Квебеку, англосовні – решти Канади. Єдине, що їх об'єднує – це канадська держава» [5]. Справді двомовний тільки федеративний уряд. У цьому українці мали нагоду переконатися на власному досвіді, коли прем'єр-міністр країни Джастин Трюдо приїздив із візитом в Україну у 2016 і 2017 роках: свої виступи він завжди виголошував двома мовами – англійською і французькою.

На відміну від Бельгії, у Канаді немає поділу на мовні зони, хоча франкомовне населення сконцентроване у Квебеку, територію якого французи заселили ще до виникнення Канади. За Законом про офіційні мови 1968 р. громадяни можуть вільно обирати мову, якою здобуватимуть освіту або свідчитимуть у суді незалежно від місця проживання. Закон зобов'язує публікувати державні папери двома мовами, а от депутати федерального парламенту можуть виступати англійською або французькою за вибором, державні ж службовці двомовних регіонів (Оттава, Монреаль, Новий Брансвік) обов'язково мають знати обидві державні мови. «Щодо решти, – казав П'єр Еліотт Трюдо, «батько» канадського білінгвізму, – хай вирішують економічні та соціальні сили... Хай споживач та інвестор вирішують, що їм робити у рамках цього закону (про офіційні мови)» [5]. За умов, коли соціальна й економічна вартість англійської мови в Канаді була значно вищою за французьку, Квебек міг зберегти останню як свою етноісторичну рису не через прийняття, а тільки через протистояння білінгвізму. Саме тому 1977 р. квебецький уряд прийняв Хартію французької мови (або «Закон 101»), яка проголошувала французьку єдиною мовою провінції, і створив Офіс французької мови для розгляду скарг, перевірки підприємств і організацій, видачі сертифікатів «францизації» та загалом розроблення стратегії розвитку французької мови. Такий крок мав свою економічну ціну для Квебека: Монреаль перестав бути економічним центром Канади, бо багато підприємств, компаній і фінансових установ перемістили свої офіси в Торонто [5; 6].

Про дразливість мовного питання в Канаді свідчить і те, що на федеральному рівні була введена посада Уповноваженого з питань державних мов, до якого громадяни Канади можуть звернутися в разі порушення їхніх мовних прав.

Україна – багатонаціональна держава. На її території, крім самих українців, проживають росіяни, білоруси, румуни, вірмени, роми, німці, євреї, болгары, поляки, угорці, кримські татари та ін., але автохтонним населенням від початку були саме українці. Сьогодні другою за кількістю етнічною групою на українських землях є росіяни. Початок зростання їх чисельності на території України припадає на другу половину XVII ст. і пов'язаний із політикою зросійщення, яку надалі протягом століть вели Московське царство, потім Російська імперія й Радянський Союз. Важливим її складником стало «вимішування» населення імперії: переміщення місцевих мешканців у її глиб і заселення їхніх територій росіянами, які мали економічні й соціальні переваги над корінним населенням. Пізніше Радянський Союз винайшов ще один важіль етнічної асиміляції, значно дієвіший за мовні заборони: асиміляцію самої мовної системи, що виявлялася в заміні питомих елементів російськими або близькими до російських. Так поступово і формувалося таке «культурне надбання» українського народу як українсько-російська двомовність, яка насправді виявляється в його суржикізації.

Навіть у роки незалежності позбутися уявлення про вищий економічний і соціальний статус російської мови в Україні порівняно з українською (більшу престижність, перспективність, урбаністичність

тощо) не вдалося. Як наслідок – неможливість повноцінного окремішнього від колишнього колонізатора розвитку, що й призвело до трагічних для українства результатів. «Домінування мов колонізаторів над мовами титульних націй таїть... небезпеки: перша – під назвою «незавершена незалежність», без повного процесу деколонізації, внаслідок чого у ближчій чи дальшій перспективі можливе повернення... України до попереднього колоніального стану» [18]. Україні так і не вдалося повністю відокремитися від Росії: російська мова стала одним із потужних каналів її присутності на українській території та запорукою ведення успішної пропаганди. Як наслідок – поступове зростання сепаратистських настроїв і врешті військовий конфлікт у Криму й на Сході України. Тож сьогодні потрібно не замовчувати мовне питання в Україні, а розв'язувати його задля уникнення в майбутньому нових спроб використати його в грі за політичну владу.

2014 р. соціологічна група «Рейтинг» провела опитування, щоб виявити ставлення українських громадян до проголошення незалежності України та до визнання Голодомору 1932–1933 рр. геноцидом проти українського народу. При цьому звертала увагу й на те, якою мовою відповідали опитані. За результатами дослідження серед російськомовних опитаних підтримка проголошення незалежності значно менша за 50%, а більше половини з них не вважали Голодомор геноцидом. 2015 р. Київський міжнародний інститут соціології досліджував, які верстви населення України найвразливіші щодо російської пропаганди. Був розроблений індекс результативності російської пропаганди (РРП), що відображав рівень згоди опитаного з такими її тезами: 1) Майдан організували американці і націоналісти, останні захопили владу і становлять загрозу для російськомовного населення України; 2) Крим і Схід України були в небезпеці; 3) Росії вдалося захистити Крим, забравши його в України, а Схід повстав, прагнучи незалежності й гарантій безпеки; 4) націоналісти, влада яких нелегітимна, почали війну зі своїм народом. Опитування проводили по всій території України (зокрема і на окупованих територіях Донбасу), окрім Криму. Виявлений середній індекс РРП по Україні – 26, для україномовних – лише 15, для російськомовних – 38: тож російськомовне населення України сприйнятливніше до впливу російської пропаганди у 2,5 рази, ніж україномовне [10]. Опитування було проведене, коли на Сході точилися бойові дії і патріотизм суспільства саме досяг максимальних показників. Однак його результати засвідчили розмиття національної ідентичності багатьох громадян України, що не може не послаблювати націю в боротьбі із зовнішнім агресором і не створювати йому плацдарм для подальших актів агресії. «Громадяни, втрачаючи мову, дрейфують у бік зменшення патріотизму... Росіяни в Україні рідко бувають двомовними чи говорять суржиком. Отже, ці двомовні та суржикомовні – переважно етнічні українці. Виходить, не національність, а мова є більш вичерпною ознакою патріотизму. Тому мовна стійкість... є надзвичайно важливою якістю» [Там само].

За таких умов нагально виробити мовну політику держави, яка би сприяла популяризації української мови та її функціонуванню в усіх сферах суспільного життя, та прийняти нове мовне законодавство. Ці питання сьогодні не менш важливі, ніж економічне зростання, бо їх ігнорування ставить під загрозу саме існування держави, що особливо відчутно в умовах війни. Ефективнішого за мову чинника консолідації суспільства знайти важко, і якщо ним не користатися, а й далі консервувати умови для поширення мови колишнього колонізатора, то Україна ризикуватиме розвиватися не як незалежна, а як постколоніальна держава [9, с. 87].

Деякі кроки для поліпшення мовної ситуації в країні уряд уже зробив, зокрема щодо збільшення частки україномовного продукту на радіо й телебаченні, запровадження іспиту на знання державної мови для осіб, які претендують на посади державної служби тощо. Однак цих заходів абсолютно не достатньо, ураховуючи, що Україна століттями зазнавала політики зросійщення, а рівень асиміляції населення настільки високий, що розпочався процес самоасиміляції.

Відповідно до ст. 1 чинного Закону України «Про основи національної безпеки України» «національна безпека» передбачає захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечені сталий розвиток суспільства та своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам. Один із пріоритетних інтересів згідно з а. 6 ст. 6 цього самого закону – «забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України» [11]. Тож те, що національна безпека має мовний вимір, а мовні інтереси є «життєво важливими» «інтелектуальними і духовними цінностями українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні» [Там само], уже давно офіційно визнано і законодавчо закріплено й нібито не потребує наукового обґрунтування чи широкого громадського обговорення. Однак реальний стан речей доводить, що або державним мужам досі не вистачає глибинного усвідомлення змісту цієї тези, або ж її ігнорують зумисне, ставлячи під загрозу національну безпеку України. Досі залишається чинним мовне законодавство, прийняте попереднім урядом, досі тільки на папері існує юридична відповідальність за порушення щодо української мови як державної, досі не створено реальних органів контролю за додержанням норм, що визначають державний статус української мови тощо.

Мова – важливий вимір національної безпеки. Тільки через зміцнення позицій державної мови можна буде сподіватися, що Україна нарешті перестане бути zagrożеною з боку колишнього колонізатора й сьогоднішнього агресора. Ситуація навколо української мови небезпечна з багатьох причин. Вона не-

безпечна для української мови, оскільки її система зазнає деструктивних впливів. Вона небезпечна для носіїв мови, які масово маргіналізуються, позбавлені того лінгвістичного коду, який дає змогу зберігати унікальну національну картину світу. І звичайно ж, вона небезпечна для всієї держави, громадяни якої стають сприйнятливішими до інформаційної пропаганди з боку держави-агресора. Острах соціальних протестів певних верств населення, який нібито утримує уряд від активних дій з популяризації української мови, може бути тільки приводом для відмови провадити чітку проукраїнську мовну політику. Адже нетерпимість до державної мови виявляє нетерпимість до всієї української держави, а тому вияв внутрішнього протистояння все одно залишатиметься тільки питанням часу. Мова ж – це суть кожної національної держави, і яку б державну будівлю українське суспільство не намагалося звести, вона зрештою завалиться, якщо їй бракуватиме фундаменту.

Література:

1. Галковська Т. З досвіду наших сусідів: мирно, природним шляхом [Електронний ресурс] / Тетяна Галковська // Дзеркало тижня. – 7 черв. 2002. – Режим доступу : https://dt.ua/EDUCATION/z_dosvidu_nashih_susidiv_mirno_prirodnim_shlyahom.html.
2. Голобродська М. Чехи: рідну мову після тривалої окупації можна повернути до активного вжитку [Електронний ресурс] / Маргарита Голобродська // Радіо свобода, 19 серп. 2017. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/27566789.html>.
3. Євсєєва Г. Державна мовна політика та українська національна ідея / Г. Євсєєва. – Дніпропетровськ : ДПІ-ДУНАДУ, 2010. – 337 с.
4. Ілюхін О. Передумови становлення індонезійської мови / Ілюхін О. // Одеський лінгвістичний вісник. – Одеса, 2017. – № 9. – Т. 2. – С. 147–149.
5. Лакінський Є. Міф про канадську двомовність – очима українця з Квебеку [Електронний ресурс] / Лакінський Є. – Режим доступу : <http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/5390>.
6. Лакінський Є. Мовна політика Квебеку [Електронний ресурс] / Лакінський Є. – Режим доступу : <http://language-policy.info/2015/08/movna-polityka-kvebeku>.
7. Лизанчук В. Мова – основа безпеки української нації [Електронний ресурс] / В. Лизанчук / Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/EDUCATION/mova_osnova_bezpeki_ukrayinskoyi_natsiyi.html.
8. Марусик Т. Больові місця чинного українського мовного законодавства [Електронний ресурс] / Марусик Т. – Режим доступу : <http://language-policy.info/2015/07/taras-marusyk-bolovi-mistsya-chynnoho-ukrajinskoho-movnoho-zakonodavstva>.
9. Масенко Л. (У)мовна (У)країна : популярне видання / Л. Масенко. – К. : Темпора, 2008. – 88 с.
10. Оснач С. Мова та національна безпека – зв'язок очевидний [Електронний ресурс] / С. Оснач. – Режим доступу : .
11. Про основи національної безпеки України : закон України від 19.06.2003 № 964-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 29. – Ст. 1433.
12. Проект Закону «Про внесення доповнення до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» (щодо русинської мови)» № 7185 від 30.09.2010. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=38651.
13. Проект Закону «Про внесення зміни до статті 7 Закону України «Про засади державної мовної політики» щодо доповнення переліку регіональних мов або мов меншин України гуцульською мовою» № 11112 від 28.08.2012. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44194.
14. Проект Закону «Про внесення зміни до статті 7 Закону України «Про засади державної мовної політики» щодо доповнення переліку регіональних мов або мов меншин України лемківською мовою» № 11139 від 03.09.2012. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44228.
15. Проект закону «Про мови в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=38474.
16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) : рішення Конституційного Суду України від 14.12.1999 № 10-рп/99 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 4. – Ст. 125.
17. Фішман Дж. Не кидайте свою мову напризволяще: Приховані статусні наміри в корпуснопланувальній мовній політиці / Джошуа А. Фішман ; перекл. з англ. О. Гурц. – К. : Вид-во «К.І.С.», 2009. – 200 с.
18. Яковлева О. Моделі організації мовного простору в Європі: контрактивний аспект [Електронний ресурс] / О. Яковлева. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3342>.
19. Яковлева О. Національні моделі організації неодномовного мовного простору («стара» Європа). Частина 2 [Електронний ресурс] / О. Яковлева. – Режим доступу : <http://dc-summit.info/temy/nacionalnaja-identichnost/2305-nacionalni-modeli-organizacii-neodnomovnogo-movnogo-prostoru-2.html>.